

časopis pro MODERNÍ FILOLOGII

ÚSTAV PRO JAZYK ČESKÝ
AKADEMIE VĚD ČR

2004
roč. 86

ISSN 0862-8459

FURLANŠTINA A JEJÍ TYP

Giorgio Cadorini (Praha)

I.i. Úkolem tohoto příspěvku – původně přednášky pro Pražský lingvistický kroužek 10. listopadu 2003 – je popsat typologické rysy furlanštiny (východní retorománštiny) prostřednictvím Skaličkovy teorie (srov. např. Skalička 1951; Skalička – Sgall 1994; Sgall 1995). Ve furlanštině, jako ve všech románských jazycích, převládá typ izolační.

V následujících příkladech budeme furlanštinu srovnávat s francouzštinou (výrazně izolační, srov. Skalička 1951, 14–27), s latinou (převážně flektivní, srov. Skalička 1951, 11) a s rumunštinou (kde se převažující izolační typ neprojevuje vždy ve stejných složkách systému, v jakých jej nacházíme u ostatních románských jazyků, srov. Skalička 1968, 8).

Tyto tři románské jazyky jsou zvláště vhodné k vzájemnému morfologickému srovnávání také kvůli tomu, že u všech se často vyskytují koncovky s nulovou fonologickou podobou pro označování téhož morfému (na rozdíl od italštiny, španělštiny, sardštiny aj., kde pro tytéž morfémy nacházíme samohláskovou koncovku, srov. Cadorini 2004b, §IV.i). Tím fonetická a grafická podoba morfologických prvků (Jan Šabršula by souhrnně řekl „*podoba signifikantů*“) nevytváří zavádějící vedlejší rozdíly, jako by tomu naopak bylo při srovnávání furlanštiny např. se sousední italštinou.

1 fran.: *Il a un champ sur une colline.* 'Má pole na kopci.'

1 furl.: *Al à un cjamp suntune culine.*

1 rum.: *A un câmp pe o colină.*

1 lat.: *Agrum in summo colle habet.*

2a fran.: *Le champ de Pierre il est sur la colline là-bas.* 'Petrovo pole je na tamtom kopci.'

2a furl.: *Il cjamp di Pieri al è su la culine là jù.*

2b furl.: *Il cjamp di Pieri al è su par la culine aculì.*

2b rum.: *Câmpul lui Petru e pe culina de acolo.*

2 lat.: *Petri ager in hoc colle summo est.*

3 fran.: *Il a vendu un champ.* 'Prodal pole.'

3 furl.: *Al à vendût un cjamp.*

3 rum.: *A vândut un câmp.*

3 lat.: *Agrum vendidit.*

V příkladech 1 a 2 vidíme, že francouzština a furlanština vyjadřují explicitně míru určitosti podstatných jmen (*il x un; la x une*) a podmět slovesa (fran. *il, furl. al*) a že v obou případech k tomuto účelu používají samostatná jednoslabičná funkční slova. Latina vyjadřuje pouze slovesnou osobu a případně označuje podmět nominativem, v obou případech koncovkami. Rumunština zde vyjadřuje explicitně míru určitosti (*-ul x un ... -Ø; -a x o ... -ă*) a pád (*câmpul x câmpului; Petru x lui Petru*); k tomu používá částečně klasické flektivní koncovky, částečně analytické morfémy.

V příkladu 3 vidíme strukturu základního minulého času: latinskému jednoslovnému perfektu (*vendidit*) odpovídají románské složené časy (*il a vendu, al à vendût, a vândut*).

Li. Úvodní příklady dokládají běžný dojem, totiž že furlanština má nejbliže k typu psané francouzštiny. Dojem podobnosti obvykle umocňují morfémy společné oběma jazykům, které mívají častý výskyt v textech: sigmatický plurál jmen, sigmatická koncovka druhé osoby slovesné či koncovka *-e* pro ženský rod jmen i pro třetí osobu singuláru u sloves.

Samozřejmě lze při rozboru zjistit i rozdíly. Za prvé francouzština je značně izolační také ve slovtvorných postupech, kdežto furlanština tvoří častěji odvozeniny (rys aglutinační). Druhá zajímavá odlišnost se týká explicitního vyjádření podmětu, o kterém už byla zmínka.

2a fran.: *Le champ de Pierre il est sur la colline là-bas.* 'Petrovo pole je na tamtom kopci.'

2a furl.: *Il cjamp di Pieri al è su la culine là jù.*

4 fran.: *Le champ de Pierre est sur la colline là-bas.*

4 furl.: ***Il cjamp di Pieri è su la culine là jù.*

5 fran.: *Qu'a-t-il fait de cette étoffe? Il en a fait une poupée.* 'Co udělal z té látky? Udělal panenku.'

5a furl.: *Ce aial fat di chē stofe? Al à fat une pipine.*

5b furl.: ***Ce aial fat di chē stofe? Al ind à fat une pipine.*

5 rum.: *Ce a făcut din stofa aceea? A făcut o păpușă.*

5 lat.: *Quid ex eo panno fecit? Pupam fecit.*

V příkladech 2a a 4 vidíme, že ve francouzštině, pokud podmět vyjadřuje podstatné jméno, nepřízvučně zájmeno není – na rozdíl od furlanštiny – povinné.

Avšak bereme-li do úvahy mluvené nekodifikované varianty, pak jsou podmínky trochu odlišné: francouzština bude vždy používat zájmeno, kdežto ve furlanštině se přece výjimečně vyskytuje pouhé sloveso, a to i tehdy, když podmět není nijak vyjádřen. Nakonec se furlanština jeví jako na půl cesty mezi jazykem Písne o Rolandovi (Uhlíř 1966, 104) a dnešní mluvenou francouzštinou.

V příkladech 5 pak vidíme, že ve furlanštině není dovoleno hromadění nepřízvučných zájmen či zájmenných částic (u Šabršuly souhrnně „*naměstky*“) před slovesem, kdežto ve francouzštině máme obě zájmena.

Liii. Důležitý rozdíl je pak v tom, že furlanská zájmena jsou natolik „foneticky opotřebována“ (redukována postupem diachronního vývoje), že jim nelze přiřít hlavní flektivní úlohu, což se běžně předpokládá pro francouzská zájmena, popisovaná také jako flektivní předpony.

TABULKA 1

způsob oznamovací, čas přítomný		
osoba	furlanština	francouzština
1.	<i>o cjanti</i>	<i>je chante</i>
2.	<i>tu cjantis</i>	<i>tu chantes</i>
3. m.	<i>al cjante</i>	<i>il chante</i>
3. f.	<i>e cjante</i>	<i>elle chante</i>
1.	<i>o cjantin</i>	<i>nous chantons</i>
2.	<i>o cjantais</i>	<i>vous chantez</i>
3. m.	<i>a cjantin</i>	<i>ils chantent</i>
3. f.	<i>a cjantin</i>	<i>elles chantent</i>

Srovnáme-li francouzské sloveso konjugace na *-er* se slovesem etymologicky odpovídající furlanské konjugace na *-â*, zjistíme, že zatímco ve výslovnosti se neliší koncovkami čtyři osoby francouzského slovesa (celé jednotné číslo a 3. osoba množného čísla), má naopak ve furlanštině každá osoba svou koncovku, avšak jsou totožná tři zájmena (1. osoba singuláru, 1. a 2. osoba plurálu).

II.i. Po úvodních úvahách stanovíme výchozí předpoklad, že také ve furlanštině jako v ostatních románských jazycích převládá izolační typ. Následně budeme tento předpoklad prověřovat prostřednictvím charakteristiky izolačního typu, jak ji podávají Vladimír Skalička a Petr Sgall (Skalička – Sgall 1994, 338; Sgall 1995, 56).

TABULKA 2

	<i>Skalička a Sgall</i>	<i>furlanština</i>
3a	Žádné afixy, přítomnost jednoslabičných slov.	Afixy se vyskytují v odvozeninách. Sklon k jednoslabičnosti.
3b	Pravidelnost izolačních morfémů nepodporuje rozlišování tříd lexikálních slov, přítomnost konverze.	Koncovky odlišují slovesa od jmen a zájmen, přítomno více časování. Jmenné skloňování vyjadřuje pouze rod a číslo. Konverze platí pro substantivizaci pomocí členů.
3c	Hojnost izolovaných neodvozených slov.	Taková slova jsou přítomna, nebyla studována četnost výskytu. Časté víceslovné lexikální jednotky, nejen složeniny.
3d	Nepřítomnost afixů nedává příležitost k jejich třídění.	Afixy použité při odvozování jsou odlišné od flektivních koncovek.
3e	Četná funkční slova nepodporují volný slovosled.	Zvláštní úloha funkčních slov podporuje jistou volnost slovosledu.
3f	Funkční slova podporují závislé věty uvozené spojkami.	Ano.

Jak je známo, pro žádný jazyk neplatí výlučná přítomnost jen jednoho typu. Ostatně odchylky v bodech 3a, 3b a 3c zjistil už Vladimír Uhlíř (1966; 1969) pro francouzštinu a Horst Geckeler pro francouzštinu, španělštinu a italštinu (srov. Geckeler 1984; 1985; 1989).

K bodu 3a lze dodat, že sklon k jednoslabičnosti není ve furlanštině tak výrazný jako ve francouzštině a v galoitalských jazycích (avšak tento jev se nevyskytuje v italštině a ve španělštině). Derivační afixy pak odpovídají stavu v iberorománské a italománské oblasti.

K bodu 3b a konverzi můžeme poznamenat, že také ve furlanštině stejně jako v italštině a ještě více v rumunštině často platí morfologická homonymie mezi adjektivem (v singuláru maskulina/neutra) a adverbiem. Homonymie je běžná i mezi adverbii a předložkami.

K bodu 3c lze dodat, že početnou skupinu víceslovných lexikálních jednotek (viz Šabršulovy „komplexní semiony“) tvoří „analytická slovesa“ (Vicario 1997), tj. spojení slovesa s příslovcem obdobná anglickým „phrasal verbs“. Tento druh lexémů je častý u všech rétorománských jazyků, i když se zdá, že u členů západní větve jejich poloha ve větě připomíná spíše německá odlučitelná slovesa (podle sdělení Markuse Gígery).

II.ii. K bodu 3e je třeba připomenout, že většina románských jazyků má slovosled do jisté míry volný. To platilo i pro starou francouzštinu (srov. Uhlíř 1966, 104), která měla skloňování s dvěma pády. Současná francouzština má bezpředložkový akuzativ a v souladu s touto skutečností se zde slovosled ustálil. V italštině, která má rovněž přímý akuzativ, lze považovat volný slovosled za vliv studia latiny na jazyk, který byl po staletí převážně psaný – o statisticky významném uplatnění mluvené italštiny nelze uvažovat od 15. do druhé poloviny 19. století.

Ostatně dnešní mluvené italštiny mají sklon čerpat syntaktické prostředky z místních adstrátů, takže na jihu Itálie se uplatňuje předložkový akuzativ, kdežto na severu některá funkční slova získávají zvláštní úlohu obdobně jako ve furlanštině (srov. Cadorini 1997). O těchto strukturách bude řeč v následujících řádcích. Na jedné straně omezují volnost slovosledu, na straně druhé umožňují – a to pomocí předložek a funkčních slov – tvorbu vět s příznakovým slovosledem, tj. zpestrňují možnosti slovosledu.

II.iii. Už byla zmínka o tom, že funkční slovo tradičně zvané „nepřízvučné zájmeno podmětné“ či „zájmeno pleonastické“ je ve furlanštině povinné (§I.ii), není však možný souvýskyt (kookurence) dvou nepřízvučných zájmených prvků. V příkladech 5 proto nebyla použitelná (ablativní) částice *indi*, jindy naopak odpadá zájmeno podmětné.

6 furl.: *Lis 'savis a cjantin.*

6 čes.: ty ropuchy ony zpívají

7a furl.: *I candidâts a scrivin ai eletôrs.* {ai = a + i}

7a čes.: ti kandidáti oni píšou k těm voličům

7b furl.: *Ai eletôrs ur scrivin i candidâts.* {ai = a + i}

7b čes.: k těm voličům jim píšou ti kandidáti

8a furl.: *Lis tabelis a mostrin lis stradis.*

8a čes.: ty ukazatele ony ukazují ty cesty

8b furl.: *Lis stradis lis mostrin lis tabelis.*

8b čes.: ty cesty je ukazují ty ukazatele.

Z příkladů 6 až 8 je vidět, že zájmeno podmětné se vyskytuje při bezpříznakovém slovosledu (viz příklady řady a). Když se na počátku věty nachází předmět přímý nebo předložkový, místo před slovesem obsazuje jiné zájmeno: v podstatě

lze říci, že u slovesa je funkční slovo, které se shoduje s větným členem v tématické pozici. Toto slovo je na první pohled nadbytečné. Zdá se, že jeho funkce je upozornit na logickou predikaci, která je totožná s gramatickou predikací pouze u bezpříznakového slovosledu.

Z toho musíme vyvodit, že zde zájmena mají zvláštní funkci, která se týká stavby věty.

II.iv. Zároveň musíme uznat, že zájmena v příkladech 6 až 8 tvoří paradigma dnes izolovaných slov. Konečný počet paradigmatických pádů nebyl ještě zjištěn; pro mluvenou italštinu bylo doloženo 7 pádů (Cadorini 1997), vyjádřených morfémy různého etymonu (srov. Cadorini 2004a).

Jsou ještě jiné okolnosti, při nichž lze postřehnout paradigmatický vztah izolovaných funkčních slov – například ve vztažných větách.

6c furl.: *Chês 'savis che a cjantin.*

6c čes.: ty ropuchy co ony zpívají

7c furl.: *Chei eletôrs che ur scrivin i candidâts.*

7c čes.: ti voliči co jim píšou ti kandidati

8c furl.: *Chês stradis che lis mostrin lis tabelis.*

8c čes.: ty cesty co je ukazují ty ukazatele

9 furl.: *Chei Tonuts che sô fie e je in Argjentine.*

9 čes.: ti Tonutovi co jejich dcera je v Argentině

10 furl.: *Chei projjets che ind ordenin une gnove version.*

10 čes.: ty projekty co jich objednáme jednu novou verzi

11 furl.: *Chê cjase là che al viveve un siôr.*

11 čes.: ten dům kde co on žil jeden pán

12 furl.: *Chês rosis che parie a fasin zois lis aganis.*

12 čes.: ty květy co jimi ony dělají věnce ty vily

13 furl.: *Chês montagnis di dulà che a tornin i fantats.*

13 čes.: ty hory od kam co oni se vracejí ti hoši.

V příkladech 6c až 13 vidíme, že vztažné věty uvádí spojka *che*; pronominální úlohu pak splňuje osobní zájmeno (viz příklady řady *c*) či jiný prvek zájmenného rázu (9–13). Přes rozdíly chování mezi členy paradigmatu je pro nás důležité,

že funkční slova jsou izolována, tj. nelze je odvodit jedno z druhého, a že často podstoupila konverzi, aby mohla převzít tuto úlohu.

II.v. K předchozí úvaze je zde nutno dodat, že zájmenné prvky u „vztažné spojky“ nejsou vždy nutné:

8d furl.: *Chês stradis che a mostrin lis tabelis.*

8d čes.: ty cesty co ony ukazují ty ukazatele

9d furl.: *Chei Tonuts che la fie e je in Argjentine.*

9d čes.: ti Tonutovi co ta dcera je v Argentině

10d furl.: *Chei projjets che o ordenin une gnove version.*

10d čes.: ty projekty co my objednáme jednu novou verzi

11d furl.: *Chê cjase che al viveve un siôr.*

11d čes.: ten dům co on žil jeden pán

12d furl.: *Chês rosis che a fasin zois lis aganis.*

12d čes.: ty květy co ony dělají věnce ty vily

13d furl.: *Chês montagnis che a tornin i fantats.*

13d čes.: ty hory co oni se vracejí ti hoši

Ani toto téma nebylo dosud prozkoumáno. Na základě příkladů řady *d* lze však říci, že tato funkční slova nejsou spolu se spojkou součástmi víceslovní jednotky, nýbrž jsou samostatná a plní pomocnou úlohu v rámci stavby věty.

II.vi. Popsané chování nepřizvučných osobních zájmen a ostatních nepřizvučných prvků nabývá zvláštního významu, když ho porovnáme s otázkou prvotních a doprovodných typologických rysů, jak ji popisuje Petr Sgall (1995, 65 s odvoláním na Sgall 1958 a 1967).

Přesvědčující je Sgallův předpoklad, že podoba vyjadřování mluvnických hodnot podporuje výskyt několika doprovodných rysů, a to tím spíše, že také ve furlanštině je dobře vidět, že typ není jen vědeckou konstrukcí, nýbrž dynamickým sklonem, který dlouhodobě předělává struktury jazyka.

Už jsme viděli, že izolovaná funkční slova doprovázejí slovesa a podstatná jména. To, co je neobvyklé a na první pohled neodpovídá Sgallovu schématu (bod γ), je naopak zjištění, že existuje aspoň jeden jazyk, který dotahuje izolační sklon až

